

ABDURAUF FITRATNING “MUXTASAR ISLOM TARIXI RISOLASI” ASARI HAQIDA

*Toshkent davlat tibbiyot universiteti 2-son davolash
Ishi fakulteti 2 kurs talabasi **Maxmadaliyeva Aziza Laziz qizi**
Ilmiy rahbar: Xudoyberdiyev Rashid*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Abdurauf Fitratning “Muxtasar islom tarixi” asari va undagi asosiy g‘oyalar tahlil qilinadi. Asarda islom dinining kelib chiqishi, uning rivojlanish bosqichlari hamda musulmon jamiyatining ma’naviy-axloqiy qadriyatlari yoritilgan. Fitrat o‘z asarida xalqni ilmga, tafakkurga va ma’rifatga chaqiradi. U diniy bilim insonning ma’naviy kamolotiga xizmat qilishini ta’kidlaydi. Maqolada Fitratning diniy, ma’rifiy va ijtimoiy qarashlari o‘rganilib, ularning bugungi davr uchun dolzarbligi ko‘rsatib o‘tilgan.*

Аннотация: *В данной статье анализируется произведение Абдурауфа Фитрата «Краткая история ислама» и его основные идеи. В работе раскрываются происхождение ислама, этапы его развития, а также духовно-нравственные ценности мусульманского общества. Фитрат в своём труде призывает народ к науке, размышлению и просвещению, подчёркивая, что религиозные знания способствуют духовному совершенствованию человека. В статье изучаются религиозные, просветительские и социальные взгляды Фитрата, а также показана их актуальность для современного времени.*

Kalit so‘zlar: Abdurauf Fitrat, islom, ma’rifat, din, ma’naviyat, jamiyat, tarix.

Ключевые слова: Абдурауф Фитрат, ислам, просвещение, религия, духовность, общество, история.

KIRISH

O‘zbek milliy uyg‘onish davrining yirik namoyandalaridan biri bo‘lgan Abdurauf Fitrat xalqimiz ma’naviy hayotida chuqur iz qoldirgan ma’rifatparvar, adib va mutafakkirdir. U XX asr boshlarida yashab, o‘zining ilmiy, adabiy hamda diniy faoliyati orqali millatni jaholatdan qutqarish, ilm-ma’rifatga chorlash yo‘lida xizmat qilgan. Fitratning bu boradagi eng muhim diniy-ma’rifiy asarlaridan biri — “Muxtasar islom tarixi” risolasidir. Mazkur asar o‘z davrida musulmon xalqlari orasida diniy bilimlar sustlashgan, islom ta’limotining asl mohiyati unutila boshlagan bir paytda yozilgan edi. Fitrat bu risolada islom tarixini qisqa, ammo mazmunan chuqur tarzda yoritib, uni xalq uchun tushunarli tilda bayon qiladi. Asarning bosh maqsadi — islom

dinining asl insonparvarlik mohiyatini ochib berish, musulmonlarni ilmga, birlikka va ma'rifatga undashdan iborat.

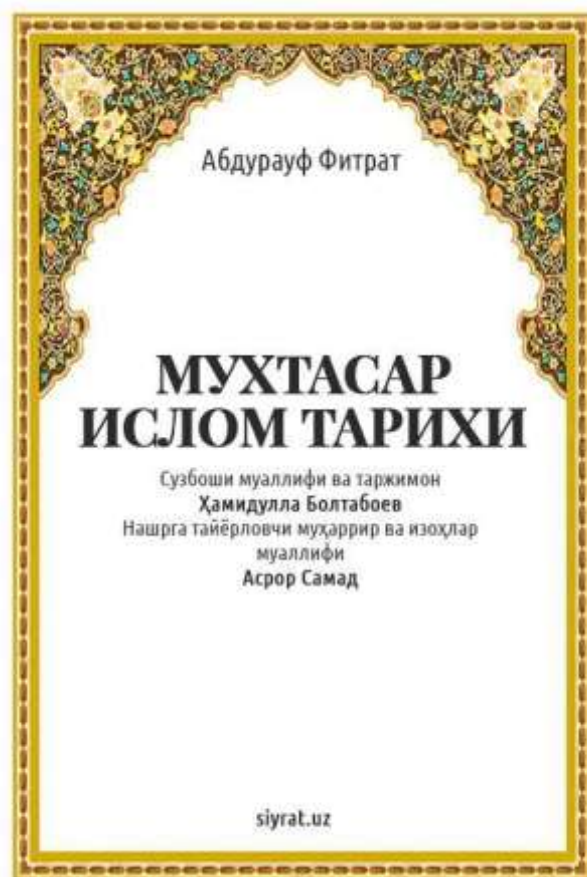
“Muxtasar islom tarixi” o'zbek adabiyoti va diniy tafakkuri tarixida alohida o'rin tutadi. Asarda Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) hayoti, dastlabki islom davlatchiligi, xalifalik davrida ro'y bergan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar hamda islom dinining ilm-fan va madaniyatga ko'rsatgan ta'siri haqida qisqa, ammo teran fikrlar bayon etilgan. Fitrat bu risola orqali o'z xalqini diniy aqidaparastlikdan yiroq, ilmiy tafakkurga asoslangan e'tiqod sari chorlaydi. Shu bois, “Muxtasar islom tarixi” nafaqat diniy tarixiy manba, balki milliy uyg'onish davrining ma'naviy-ma'rifiy dasturi sifatida ham ahamiyatlidir. Ushbu maqolada asarning mazmuni, g'oyaviy yo'nalishi va Fitratning tarixga bo'lgan qarashlari tahlil etiladi.

ASOSIY QISM

XX asr boshlarida Markaziy Osiyo — ayniqsa, Turkiston xalqlari uchun og'ir sinovlar davri bo'ldi. Shu murakkab davrda millatni uyg'otish, ongini yangilash va uni ilm-ma'rifatga chorlashdek og'ir mas'uliyatni o'z zimmasiga olgan jadid ziyolilari sahnaga chiqdi. Mahmudxo'ja Behbudiy ana shu tarixiy shaxslar orasida yetakchi arbob bo'lib, o'zining diniy, siyosiy va pedagogik qarashlari bilan ma'rifatparvarlik tarixiga chuqur iz qoldirdi. Uning yozgan asarlari ichida “Muxtasar tarixi islom” nomli risolasi muhim diniy-ma'naviy manba sifatida ajralib turadi. Bu risola xalqni islom dini tarixidan xabardor qilish, ularning diniy tafakkurini uyg'otish, milliy o'zlikni anglashga xizmat qilish kabi maqsadlarda yozilgan bo'lib, u jadidlar diniy-ma'rifiy harakatining g'oyaviy timsoli hisoblanadi.

“Muxtasar tarixi islom” asarining yozilishiga bir nechta muhim ijtimoiy va mafkuraviy sabablar turtki bo'lgan: O'sha davrda aksar musulmonlar diniy tarixdan bexabar edilar. Ular faqatgina Qur'onni tilovat qilish, ibodatlarni bajonidil ado etish bilan diniy bilim egasi bo'ldim deb o'ylashar, ammo diniy bilimning mohiyati — tarixiy saboq, axloqiy asos, tafakkur — ular uchun yot edi. Behbudiy esa xalqni tarix orqali tarbiyalash, Payg'ambar hayotidan ibrat olish, ilk musulmonlar jasorati orqali g'urur uyg'otishni maqsad qilgan. Diniy manbalar arab va fors tillarida bo'lganligi sababli, ko'p hollarda ularni oddiy xalq tushunmas edi. Behbudiy esa diniy tarixni ona tilida, soddalashtirilgan shaklda yozib, har kim o'qib tushunadigan darajada bayon etishga harakat qilgan. Rossiya imperiyasi mustamlakachilik mafkurasi orqali musulmonlarni johil, orqada qolgan, taraqqiyotdan uzoq ko'rsatishga urinar edi. Behbudiy esa islom tarixining buyukligini, islom ilm-fan, axloq va adolat dini ekanini, musulmonlarning ilg'or tamaddun barpo etganini eslatib, milliy-diniy iftixorni

tiklashga harakat qiladi. Fitrat risola orqali musulmonlarni jaholatdan chiqarish, diniy-ma'naviy uyg'onishga chorlashni o'z oldiga maqsad qilgan.

Asarning mazmuni va tuzilishi

Abdurauf Fitratning “Muxtasar islom tarixi risolasi” asari nomidan ham ma'lumki, u Islom tarixini qisqa, ammo mazmunli tarzda bayon etadi. Asar o'z davrida diniy va tarixiy bilimlarni xalq orasida ommalashtirish, yosh avlodga islomni to'g'ri va ilmiy asosda tushuntirish maqsadida yozilgan. Fitrat risolani mantiqan izchil va davrlar ketma-ketligiga asoslanib tuzgan. U avvalo Islom dinining paydo bo'lishi, keyin esa uning tarqalishi va rivojini bosqichma-bosqich yoritadi.

1. Islomning paydo bo'lishi

Fitrat asarning dastlabki qismida Islom dinining asoschisi – Muhammad (s.a.v.) hayoti, u zotning bolalik davridan boshlab payg'ambarlik faoliyatigacha bo'lgan bosqichlarni sodda tilda bayon etadi. U o'sha davr Arabistonining ijtimoiy holati — jaholat, urf-odatlar, qabilaviy bo'linish, butparastlik haqida yozadi. Shundan so'ng Muhammad (s.a.v.)ning vahiy olishlari, Makka davridagi da'vat faoliyati va musulmonlarning zulmga uchrashi, Madina davridagi siyosiy va diniy islohotlarni izchil tarzda tushuntiradi.

2. Xalifalik davri

Keyingi boblarda Fitrat Payg‘ambar (s.a.v.)dan keyingi to‘rt xalifa (Abu Bakr, Umar, Usmon, Ali) davrlarini alohida tahlil qiladi. U har bir xalifaning faoliyatini qisqacha, lekin mazmunli tarzda yoritib, ularning Islom jamiyatini mustahkamlashdagi xizmatlarini sanab o‘tadi:

Abu Bakr – Islomni saqlab qolgan jasoratli rahbar;

Umar ibn Xattob – adolatli boshqaruv asoschisi;

Usmon – Qur‘onni jamlagan;

Ali – ilm va donishmandlik timsoli sifatida ta‘riflanadi.

Fitrat bu davrni “Islomning eng toza va pok davri” deb ataydi.

3. Islomning yoyilishi va madaniy yuksalish

Asarning navbatdagi bo‘limlarida Fitrat Islomning arab dunyosidan tashqariga — Eron, Markaziy Osiyo, Hindiston va Afrikaga yoyilganini yozadi. U bu davrda ilm-fan, madaniyat va adabiyotning ravnaq topganini, musulmon olimlar (Ibn Sino, Forobiy, Beruniy, Xorazmiy va boshqalar)ning xizmatlarini alohida e‘tirof etadi.

4. Asarning tuzilish uslubi

Fitrat risolani o‘ta ixcham, tushunarli va o‘quvchiga yaqin tilda yozgan. U murakkab diniy terminlar o‘rniga oddiy ifodalarni tanlagan. Matn qisqa bo‘lsa-da, mazmunan boy, ilmiy asosli va axloqiy g‘oya bilan to‘yingan. Asar o‘quvchilar uchun darslik sifatida ham foydali bo‘lishi ko‘zda tutilgan.

Fitratning qarashlari va g‘oyalari

Abdurauf Fitrat — XX asr boshidagi o‘zbek ma‘rifatchilari orasida eng yirik mutafakkirlardan biri bo‘lib, u o‘z asarlari orqali xalqni ilm, ma‘rifat va tafakkurga da‘vat qilgan. “Muxtasar islom tarixi” risolasi ham aynan shu maqsadda yozilgan: xalqni diniy jaholatdan chiqarish, islomning asl mohiyatini to‘g‘ri anglashga undash. Fitratning bu asardagi qarashlarini bir necha asosiy yo‘nalishda ko‘rsatish mumkin:

1. Islom – ma‘rifat va taraqqiyot dini

Fitratning fikricha, Islom dini — insonni ilmga, tafakkurga va mehnatga chaqiruvchi din. U jaholat va xurofotni tanqid qiladi.

Unga ko‘ra, musulmon jamiyati taraqqiy etishi uchun, eng avvalo, ilimli va ongli avlod yetishishi zarur. Shu sababli, u Qur‘on va hadislarni aqliy, mantiqiy yondashuv bilan tushuntiradi. Fitrat risolada Payg‘ambar (s.a.v.) hayotini shunchaki tarix sifatida emas, balki ilm va axloq namunasi sifatida ko‘rsatadi. U islomni “aqliy va adolatli yo‘l” deb ta‘riflaydi, jaholat esa uning eng katta dushmani deb biladi.

2. Milliy o‘zlik va islomiy birlik g‘oyasi

Fitrat asarlarida islom faqat diniy tizim emas, balki milliy uygʻonish manbai sifatida talqin etiladi. Uning fikricha, musulmon xalqlar islomni toʻgʻri anglab, birlikni saqlasa, ularning siyosiy va madaniy qudrati tiklanadi.

“Muxtasar islom tarixi” orqali u yoshlarni millat taqdiriga befarq boʻlmaslikka, oʻz tarixini bilishga undaydi. U millatni uygʻotishning eng qudratli yoʻli sifatida “diniy ongni maʼrifat asosida yangilash”ni koʻrsatgan.

3. Axloqiy va maʼnaviy poklik gʻoyasi

Fitrat islom tarixini nafaqat siyosiy jarayon sifatida, balki axloqiy saboq sifatida koʻrsatadi. U asarda halollik, sabr, adolat, mehr-oqibat, vatanparvarlik kabi fazilatlarini asosiy qadriyat sifatida ulugʻlaydi. Musulmon insonni faqat ibodat bilan emas, balki yuksak axloq bilan farqlash kerakligini taʼkidlaydi.

4. Jaholat va xurofotga qarshi kurash

Fitratning eng qatʼiy pozitsiyasi — xurofot va bidʼatlarga qarshi kurashish. Unga koʻra, islomning asl mohiyatidan uzoqlashgan jamiyat inqirozga yuz tutadi. Shu sababli u risolasida musulmonlarni “koʻr-koʻrona eʼtiqod”dan ogohlantiradi va ilmga tayanib imon keltirishni targʻib etadi. “Imon aql bilan mustahkam boʻlsa, u hech qachon soʻnmaydi,” — degan mazmunda u oʻz qarashini bildiradi.

5. Fitratning ilmiy-uslubiy yondashuvi

U tarixni faqat rivoyatlar asosida emas, tahliliy va tanqidiy yondashuv bilan bayon etgan. Bu bilan u diniy tarixshunoslikda ilmiylik tamoyilini joriy etgan maʼrifatchilardan biri boʻladi. Asarda u voqealarni baholaganda “qurʼoni sharif” va tarixiy faktlar oʻrtasidagi uygʻunlikni saqlagan.

XULOSA

Abdurauf Fitratning “Muxtasar islom tarixi” asari nafaqat diniy tarixni bayon etuvchi risola, balki xalqni maʼrifatga, tafakkurga va birlikka chaqiruvchi bebaho ilmiy merosdir. Fitrat bu asarda islomni jaholatdan ozod qiluvchi, insonni yuksak axloq va adolatga chorlovchi din sifatida talqin etadi. Muallif islom tarixini bayon etar ekan, uni quruq voqealar ketma-ketligi sifatida emas, balki millatni uygʻotuvchi maʼnaviy saboq sifatida koʻrsatadi. Uning qarashlarida ilm va imon uygʻunligi, aql bilan eʼtiqodning birligi, maʼrifat bilan taraqqiyot gʻoyasi asosiy oʻrinni egallaydi. “Muxtasar islom tarixi” bugungi kunda ham oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan. Chunki Fitrat ilgari surgan fikrlar — ilmga tayanish, xurofotdan voz kechish, axloqiy poklik va milliy oʻzlikni anglash — har bir zamon uchun dolzarb masalalardir. Shu jihatdan, Fitratning bu asari nafaqat oʻz davrining diniy-maʼrifiy yoʻl-yoʻrigʻini belgilagan, balki mustaqil Oʻzbekiston yoshlari uchun ham ilm, tafakkur va vatanparvarlik maktabi boʻlib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fitrat A. Muxtasar islom tarixi. — Toshkent: “Nur” nashriyoti, 1992.
2. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: “Ma’naviyat”, 2008.
3. Jo‘rayev M. “Abdurauf Fitratning islom tarixiga qarashlari.” // O‘zbekiston tarixi jurnali, 2015
4. Olimova D. “Fitrat asarlarida milliy uyg‘onish g‘oyalari.” // Tafakkur jurnali, 2018
5. Abdurauf Fitratning “Muxtasar islom tarixi” asaridagi milliy o‘zlikni anglashdagi qarashlar. — CyberLeninka elektron kutubxonasi.
<https://cyberleninka.ru/article/n/abdurauf-fitratning-muxtasar-islom-tarixi-asaridagi-milliy-o-zlikni-anglashdagi-qarashlar>
6. Usmonov M. O‘zbek ma’rifatchilari merosi va diniy g‘oyalar. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2004.
7. Islom tarixi ensiklopediyasi. — Toshkent: “Movarounnahr”, 2012.
8. Abdug‘afurov A. Fitratning diniy-ma’rifiy qarashlari. — Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2010.